

Bir süre Alvar'da imam -hatiplik görevinde bulundu. Burada Tehaffuz-ı Hukûk'lî-müslimîn cemiyetinin kurulmasına öncülük etti. 1920'de gittiği Agra'da üç yıl tabiplik yaptı. 1926'da Lahor'a yerleşti. Babasının yerine Mescid-i Vezirhan'a imam oldu ve Devâhâne-i Kâdirî adıyla bir sağlık birimi kurdu. Yayın faaliyetlerini yürüten Bezm-i Tanzîm adlı merkez de buraya bağlı olarak açıldı. Muhammed Ahmed, Lahor'da Dârülulûm-i Hizbû'l-ah-nâf adlı medresenin teşkilinde görev aldı (1926) ve bu medresede hocalık yaptı. 1945'te hacca gitti. Dönüşünde siyasî faaliyetlere ağırlık verdi ve Muhammed Ali Cinnah'a destek sağladı. Pakistan'ın kurulmasının ardından Cem'iyet-i Ulemâ-yi Pâkistân adıyla bir cemaat ve parti tesis etti ve ilk başkanı oldu; bu görevini vefatına kadar sürdürdü. 1948'de parti olarak Keşmir'in bağımsızlık hareketine destek verdi; bu sebeple kendisine "Gâzî-yi Keşmir" lakabı verildi.

İngilizler'in yönetimi zamanında devletin en üst görevlerine getirilen Kâdiyânîler'in Pakistan'da gittikçe güçlenmesi Sünnî ulemâsını rahatsız etmiş, bunun üzerine harekete geçen ulemâ bazı tedbirler alınmasını ve Kâdiyânîler'in İslâm dışı ilân edilmesini istemişti. "Tahrîk-i Hatm-i Nübüvvet" adı altında yürütülen faaliyetler sebebiyle mevcut yönetim, içlerinde Mevdûdî'nin de bulunduğu birçok âlimle birlikte Muhammed Ahmed'i de tutukladı (27 Şubat 1953). Karaçi, Sukkur, Haydarâbâd-Sind ve Lahor hapishanelerinde bir süre hapis yatan ve bu sırada sağlığı iyice bozulan Muhammed Ahmed 20 Ocak 1961 tarihinde Lahor'da vefat etti. Cenazesi, vasiyetine uyularak Dâtâ Gencbahş-ı Lâhûrî diye bilinen Hücvîrî'nin Lahor'daki Dâtâ Gencbahş Camii hazîresine defnedildi. Muhammed Ahmed, adını daha çok siyasî faaliyetlerle duyurmuş olmakla birlikte çoğu risâle şeklinde elliye aşkın eser kaleme almış, "Hâfız" mahlasıyla şiirler yazmıştır. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin *Meşnevî*'sine olan ilgisi sebebiyle konuşmalarında ve yazılarında ondaki bilgileri ve şiirleri kullanmıştır.

Eserleri. 1. *Tefsîrû'l-Hasenât be-Âyât-ı Beyyînât* (Lahor 1956; I-VII, 1992-1998). Telifine Lahor'daki cezaevinde başlanan eserin sekiz cüzü burada tamamlanmış, müellifin vefatı üzerine Kâf süresinin 30. âyetinin tefsirinin ardından 28. cüzün sonuna kadar çalışmayı oğlu Muhammed Halîl Ahmed sürdürmüştü, daha sonra eksik kalan yerler de ikmal edilmiştir. Hadislerin seçiminde dikkatsiz olan

Muhammed Ahmed tefsirinde İsrâiliyat'a çokça yer vermiştir. 2. *Haşâ'îş-i Muştâfâ 'aleyhi'l-tahîyyetü ve's-senâ* (Lahor, ts., Encümen-i Nusretü'l-İslâm). 3. *Tibbû'l-verde Şerh-i Kaşîde-i Bürde-i Şerîf*. Muhammed b. Saîd el-Bûsîrî'ye ait kaside-nin Urduca şerhidir (Lahor 1998, 5. bs.). 4. *Medenî Tâcdâr: Mîlâd Nambîr*. Eserde Hz. Peygamber'in doğumu münasebetiyle yapılan törenler ele alınmıştır (Lahor, ts., Makbûl-i Âm Press; Bezm-i Tanzîm). 5. *Evrâk-ı Ğam*. Hz. Âdem'den Kerbelâ Vak'ası'na kadar geçen olaylara ve peygamberlere dair hacimli bir çalışmadır (Lahor 1972, 1975, 1987). Eser ilk çıkışında Şîî yanlısı diye eleştirilince müellif tarafından yeniden düzenlenmiştir. 6. *el-Hâlid*. Hâlid b. Velîd hakkındadır (Lahor, ts.). 7. *Şemîm-i Risâlet*. 125 hadis ter-cüme ve şerhidir (Lahor, ts., Kütübhan-e Makbûl-i Âm). 8. *Kân-ı Nübüvvet key Cevâhir Pârey*. Eserde aile hayatı ve ah-lâk gibi konularla ilgili 200 hadis tercüme edilerek kısaca açıklanmıştır (Lahor, ts., Dîn-i Muhammedî Press). 9. *Hadîs-i "Lâ edrî" kâ Beyân aor Mü'mîn ka İmân*. Diyûbendî cemaatinden Mevlânâ Ahmed Ali Lâhûrî'ye cevap olarak yazılmıştır (Lahor, ts., Bezm-i Tanzîm). 10. *el-'Akâ'id* (Lahor, ts.), *Âlâmât-ı Kıyâmet* (Lahor, ts.), *İmân u Küfr-i İnsân* (Lahor, ts.), *el-Vuqû'* (Lahor, ts.), *Mî'râc-ı Mübârek* (Lahor 1351), *Ahkâm-ı Leyletü'l-Berât* (Lahor, ts.) adlı altı kitapçık Bezm-i Tanzîm tarafından "Hanefî Silsile-i Dîniyât" adıyla seri halinde yayımlanmıştır. 11. *Vehhâbiyân key Şer ki Kahânî Un ki Ekâbir ki Zübânî*. "Yâ Resûlellah" ve "Yâ Şeyh Abdülkâdir-i Geylânî" şeklindeki nidâların şer'î durumuyla ilgili tartışmaları ihtiva eden bir çalışmadır (Lahor, ts., Bezm-i Tanzîm). 12. *Berâhîn-i Hanefiyye li-İslâh-i Vehlâbiyye*. Bid'at olduğu ileri sürülen bazı hususlar ve cumanın farziyetine dair bir risâledir (Lahor, ts., Matbaa-i Kerîmî). 13. *Mîrzâ'iyet per Tebşîra*. Kâdiyânîlik hakkında çeşitli tarihlerde yayımlanan yedi risâlenin ortak adıdır (Lahor, ts., Bezm-i Tanzîm). 14. *Haksârî Mezheb aor İslâm*. Hâksâr hareketi ve kurucusu İnâyetullah Han aleyhinde kalem alınmıştır (Lahor 1939). 15. *Cem'î Kur'ân-ı 'Azîm aor Ehâdis-i Nebî-i Rahîm per Muhaqqikâne Tebşîra*. Hadisleri reddederek sadece Kur'an'la amel etmenin gerekli olduğunu iddia eden Ehl-i Kur'an ekolü hakkındadır (Lahor, ts., Dîn-i Muhammedî Press). 16. *Refîkû's-sefer ilâ beledi hayrî'l-beşer* (Lahor 1364). 17. *Fezâ'ilü Ramazân el-Mübârek ma'a Ah-kâm-ı Şıyâm* (Lahor, ts., Bezm-i Tanzîm).

18. *Terâvîh kâ Şübût* (Lahor, ts., Bezm-i Tanzîm). 19. *es-Su'âl ve'l-cevâb fi mes'eleti'l-hicâb* (Lahor, ts., Neşriyyât-ı Merkezî Cem'iyet-i Ulemâ-yi Pâkistân). 20. *Felsefe-i Tekbîr u Vuqû' aor Namaz* (Lahor, ts., Bezm-i Tanzîm). 21. *Felsefe-i Cihâd aor Keşmîr* (Lahor, ts., Neşriyyât-ı Merkezî Cem'iyet-i Ulemâ-yi Pâkistân). 22. *Kelâmû'l-mergûb Tercüme-i Keş-fû'l-mahcûb*. Hücvîrî'ye ait eserin tercümesi olup başına Hakîm Muhammed Mûsâ Amritsarî'nin uzun bir mukaddimesi eklenmiştir (Lahor 1393). 23. *Tahkîkî Makâle*. Kur'an ilimleri, hadis, fıkıh ve tasavvufa dair makaleleri içeren bir risâledir (Lahor, ts., Mektebetü'l-Hasenât). 24. *Beyâz-ı Kebîr*. İlâç ve tedavilerle ilgili alfabetik bir çalışmadır (Lahor 1350). 25. *Dîvân-ı Hâfız Alvarî* (Lahor, ts.). 26. *Müseddes-i Hâfız* (Lahor 1924). 27. *Şubh-i Nûr*. Dinî içerikli bir romandır (Lahor, ts., Matbaa-i Kerîmî).

BİBLİYOGRAFYA :

M. Ahmed Kâdirî, *Tefsîrû'l-Hasenât*, Lahor 1992, I, 27; III, 99; IV, 831; ayrıca bk. Şemîm Hüseyin'in girişi, I, s. m-n; İntizâr Hüseyin'in girişi, I, s. s-'a; M. Abdülhakîm Şeref Kâdirî, *Tezkire-i Ekâbir-i Ehl-i Sünnet*, Lahor 1976, I, 422-428; Rızâ'ül-Mustafâ Çiştî, *Maḥzen-i Bere-kât*, Lahor 1978, s. 12; M. Sâdık Kasûrî, *Ekâbir-i Tahrîk-i Pâkistân*, Lahor 1979, I, 46-50; M. Siddîk Hezarvî, *Te'ârûf-i 'Ulemâ-i Ehl-i Sünnet*, Lahor 1979, s. 23, 30; a.mlf., *Târîhsâz-ı Şahsî-yât*, Lahor 1992, s. 179-185; İkbâl Ahmed Fârûkî, *Tezkire-i 'Ulemâ-i Ehl-i Sünnet ve Cemâ'at-i Lahor*, Lahor 1987, s. 315-335; Mahmûd Ahmed Kâdirî, *Tezkire-i 'Ulemâ-i Ehl-i Sünnet*, Faysalâbâd 1992, s. 59-61; M. İshak Battî, *Nukûş-ı 'Azamet Rafta*, Lahor 1996, s. 490-494; M. Celâleddîn Kâdirî, *Târîh-i Âl İndiyâ Sün-nî Kanfırns: 1925-1947*, Gucerât 1420/1999, s. 212; Seyyid Sâbir Hüseyin Buhârî, *Ķâ'id-i 'Azam kâ Meslek*, Lahor 1420/1999, s. 232; Seyyid Âlem, *Sünnî Kanfırns*, Karaçi, ts. (Encümen-i Tâcdâr-ı Harem), s. 21; Abdülhamîd Bîrşîk, *Hind Altıktası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, İstanbul 2001, s. 195-196, 204; *Urdû Câmî' Ensiklope-diya*, Lahor 1987, I, 54; *Şâhkâr-ı İslâmî Ensik-lopediya*, Lahor, ts. (Mektebe-i Şâhkâr), s. 70.

KHALID ZAFARULLAH DAUDI

MUHAMMED AHMED el-MEHDÎ

(محمد أحمد المهدي)

Muhammed Ahmed b. Abdillâh b. Fahl b. Abdilvelî b. Abdillâh el-Mehdî (ö. 1302/1885)

Mehdîlik iddiasıyla ortaya çıkan Sudanlı mutasavvıf.

1258 (1842) veya 1260 yılında Sudan'ın Dongola vilâyetinde Nil nehri üzerinde bulunan Lebeb adasında doğdu. Dindarlığı ile bilinen köklü bir aileye mensuptur. So-

yunun Hz. Peygamber'e ulaştığını gösteren nesep zinciri (İsmâ'il b. Abd al-Qâdir, s. 56) mehdîlik iddiasını temellendirmek üzere düzenlenmiş olabileceği için şüphelidir. Gemi yapımcısı olan babası Abdullah, Omdurman'ın (Ümmüdüman) kuzeyindeki Kerari'ye yerleşti ve Muhammed çocuk yaşta iken orada vefat etti. Dinî ilimlere büyük ilgi gösteren Muhammed Ahmed, ilk bilgileri Emîn es-Suveylîh'ten aldıktan sonra Gubûş'e giderek Muhammed el-Hayr'ın medresesine devam etti. Burada halktan zorla alınan paralarla hırsızlandığını düşündüğü yemekleri yemediği nakledilir (Holt, *The Mahdist State*, s. 37).

1277 (1861) yılında öğrenimini tamamlayan Muhammed, diğer öğrencilerin aksine Ezher Üniversitesi'ne gitmeyip tasavvuf yolunu seçti ve Sudan'da Semmâniyye tarikatının kurucusu Şeyh Ahmed Tayyib'in torunu Muhammed Şerîf Nûrûddâim'e intisap etti. Beraber bulundukları yedi yıl içinde takvâsı ve şeyhine bağlılığı sebebiyle büyük şöhret kazandı. Daha sonra irşad amacıyla seyahatlere çıktı. Kardeşleriyle birlikte kaldığı Hartum'da büyük amcası Ahmed eş-Şerîf'in kızı ile evlendi. Kardeşleri Beyaz Nil'deki Kevve yakınlarında ormanlık bir mevki olan Ebâ adasına gittiklerinde onlara katıldı ve 1287 (1870) yılından itibaren adaya yerleşerek tarikatını kurdu. Kısa zamanda âbid ve zâhid kişiliğiyle hem ada sakinlerini kendine bağladı hem de dışarıdan adaya gelenlerin dikkatini çekti. Çevrede bulunan Kinâne ve Digaym kabilelerinden pek çok kişi kendisine intisap etti.

Muhammed Ahmed, 1288'de (1871) şeyhine Ebâ yakınındaki Aradeyb'de yerleşme teklifinde bulununca şeyhi kabul ederek buraya geldi. Ancak 1295'te (1878) şeyhi Nûrûddâim'le arasında geçimsizlik çıktı. Bunun sebebi bazılarının göre şeyhin, oğlu için düzenlediği sünnet merasiminde müzikli danslı eğlence yaptırmasına Muhammed'in karşı çıkması, bazılarının göre ise taraftarları artan Muhammed'in mehdîliğini iddia ederek şeyhine yardımcılık teklifinde bulunmasıdır (Naûm Şukayr, s. 326-328). Neticede şeyh Muhammed'i tarikattan ihraç etti. Muhammed üç defa barışmaya teşebbüs ettiyse de sonuç değişmedi. Bunun üzerine kendisinin tarikata bağlı olduğunu, ortada dine aykırı bir durum varsa bundan şeyhin sorumlu tutulması gerektiğini belirterek onunla ilgisini kesti. Diğer bir Semmânî şeyhi olan ve Hartum'un 120 mil güneyinde Mavi Nil üzerindeki Müsellemi-

ye'de bulunan Veddüzzeyn el-Kureşî bu olayı duyduğunda Muhammed Ahmed'in kendisine katılmasını istedi, o da bunu kabul etti. Böylece Muhammed Ahmed'in şöhreti daha geniş bir çevrede duyuldu. Veddüzzeyn âniden vefat edince Muhammed Müsellemiye'ye gitti, şeyhin bütün müridleri kendisine intisap etti. Ayrıca Dârfür'un güneybatısındaki Teâyîşe kabilesinden Abdullah b. Muhammed et-Teâyîşî de kendisine bağlandı.

Muhammed Ahmed, Ebâ'ya döndüğü zaman mehdîlikle ilgili geleneksel haberlerle daha yakından ilgilenmeye başladı. Kendi ifadesine göre Hz. Peygamber rüyasında onun âhir zamanda beklenen mehdî olduğunu defalarca müjdelemiştir (M. İbrâhim Ebû Selîm, *el-Hareketü'l-fikriyye fi'l-Mehdiyye*, s. 19). Rüyasını ilk defa Rebîülâhîr 1298'de (Mart 1881) Abdullah et-Teâyîşî'ye ve diğer müridlerine anlattı. Bölgedeki tarikat şeyhleriyle âlimlere bunu hissettirecek mektuplar yazdı; Kordofan ve Cibâlününûbe'ye seyahate çıkarak güvendiği kimselere davetini açıkladı. Ebâ'ya döndükten sonra Kitap ve Sünnet'te belirtilen mehdî olarak görevlendirildiğini söyleyip yolladığı mektuplarla şeyhlerin ve âlimlerin kendisine tâbi olmasını istedi (mektup örnekleri için bk. Naûm Şukayr, s. 329-334). Mektuplarından biri Sudan'ın umumi valisi Mehmed Rauf Paşa'ya ulaştığında paşa bir dervişin devlete zarar veremeyeceğini ve mektubun cezbe halinde yazılmış olabileceğini düşünerek onu dikkate almadı. Fakat gerçek durumu öğrenince Muhammed Ahmed ile görüşmesi için yardımcısı Muhammed Bey Ebû's-Suûd'u Ebâ'ya gönderdi. Muhammed Ahmed mehdîlik iddiasından vazgeçmesi yolundaki nasihatleri dinlemediği gibi tehditlere de aldırmadı. Bunun üzerine Hartum'dan Ebû's-Suûd kumandasında iki bölük asker gönderildi. Muhammed de kendisine inanan kabileleri cihada davet etti. Bir gemiyle yola çıkan Osmanlı askerleri adaya yaklaşınca Muhammed Ahmed düzenlediği âni bir baskınla onları yenilgiye uğrattı, yüzerek kaçabilenler canlarını kurtardı (16 Ramazan 1298 / 12 Ağustos 1881). Böylece ilk isyanı başlatan Mehdi adadan ayrıldı ve Nûbe dağlarına yerleşti. Mehmed Rauf Paşa'nın gönderdiği 500 kişilik yeni kuvvet Ebâ'ya ulaştığında Mehdi ve adamları burayı terketmiş bulunuyordu. Muhammed Ahmed "ensar" adını verdiği adamlarını birlikte Kadîr dağına ulaştı. Bu bölge Kordofan'la Fâşûdâ arasında bulunduğu için Fâşûdâ Valisi Râşid Eymen 1400 kişilik bir kuvvetle Mehdi-

nin üzerine yürüdü. Ancak durumu daha önce öğrenen Mehdi hükümet kuvvetlerini yine bozguna uğrattı, vali de savaş alanında öldü (16 Muharrem 1299 / 8 Aralık 1881).

Mehdi'nin üst üste kazandığı galibiyetler ve ele geçirilen büyük miktardaki ganimetler mensupları arasında gerçek mehdî oluşunun delili kabul edildi ve gün geçtikçe itibarı arttı. Mehmed Rauf Paşa Mısır'ı gelişmelerden haberdar etti. Bu sırada Ahmed Urâbî Paşa meselesiyle meşgul olan hükümet genel vali olarak Abdülkadir Hilmi Paşa'yı Sudan'a gönderdi. Kadîr bölgesini ele geçirmek üzere Yûsuf Hasan eş-Şellâfî Paşa kumandasındaki güçler bölgeye geldiyse de Mehdi kuvvetlerini küçümseyen paşa tedbir almadan karargâhını kurdu. Mehdi kuvvetleri Osmanlı-Mısır askerlerine saldırarak kumandanları dahil çok sayıda kişiyi öldürdü ve büyük ölçüde ganimet elde etti (12 Receb 1299 / 30 Mayıs 1882). Ardından Kordofan'a doğru ilerlemek için durumun uygun olduğunu düşünen Muhammed Ahmed eyaletin başşehri Ubeyd üzerine yürümeye karar verdi. İdareye muhalif olan Hamer, Bideyriyye, Havâzime ve Cevâmia kabileleri arasında birliği sağlamak için Abdullah Veddünnûr'u görevlendirdi. Mehdi'ye bağlı güçler Kordofan'ın kuzeyindeki Ashaf şehrini ele geçirdi, bunlara karşı Bârâ'dan gönderilen hükümet kuvvetleri mağlûp edildi. İlerleyen Mehdi güçleri eylül ayında Bârâ'yı zaptetti. Mehdi kuvvetlerinin başarıları üzerine Mehmed Said Paşa Ubeyd'in çevresine hende kazılmasını emretti. Şehre doğru ilerleyen Mehdi güçleri Mısır kuvvetlerinin üstün ateş gücü karşısında durakladı. Başta Muhammed Ahmed'in iki kardeşiyle Teâyîşî'nin bir kardeşi ve Kadî Ahmed Cebbâre olmak üzere önemli şahsiyetler öldü; bu savaşta ensar büyük kayıplar verdi; buna rağmen şehre hâkim olmayı başardı (24 Şevval 1299 / 7 Eylül 1882). Hartum'da durumun vehametini gören Abdülkadir Hilmi Paşa 750 kişilik bir orduyu Ubeyd'e gönderince Mehdi, Ubeyd ve Bârâ yolu üzerindeki bütün su kuyularını kapattırdı. Hartum'dan Bârâ'ya ulaşan hükümet birlikleri yapılan savaşta büyük kayıplar verdi (Zilkade 1299 / Eylül-Ekim 1882).

İngilizler'in Mısır'a hâkim olması Sudan'daki işleri karmaşık duruma getirmişti. İngilizler'in elinde etkisiz kalan Kadîv Tefvîk Paşa ile vezirleri, Mehdi kuvvetlerine karşı yapılacak başarılı bir seferle yeniden itibar kazanacaklarını düşünerek Ekim 1882'de Hartum'a kuvvet sevket-

MUHAMMED AHMED el-MEHDÎ

tiler. Genel valiliğe Alâeddin Sıddık Paşa, kumandanlığa da İngiltere'nin Hint ordusundan emekli albayı William Hicks getirildi. Mehdî güçlerinin Cebelayn'de toplandığını haber alan Hicks hemen harekete geçerek Merabi'de onları mağlûp etti (29 Nisan 1883). Arkasından Hartum'a dönüp Kordofan üzerine sefer hazırlıklarına başladı; harekete geçerek Omdurman'a ulaştı ve Ubeyd'de bulunan Mehdî'ye saldırmak için yola çıktı. Hicks kuvvetlerinin hareketini öğrenen Muhammed Ahmed, Ubeyd'den ayrılıp şehir dışında karargâh kurdu. Çıkardığı keşif birliklerinin yanı sıra askerlerine Hicks kuvvetlerini takip etme ve yolları kapatıp irtibatlarını kesme tâlimatı verdi. Muhammed Ahmed 21 Ekim 1883'te bütün işlerin Allah'ın takdirinde bulunduğunu, O dilemedikçe hiçbir silâhın müessir olamayacağını, dolayısıyla mehdîliğinin yalan sayılmaması gerektiğini ifade eden bir bildiriyi (Holt, *The Mahdist State*, s. 64) muhalif kuvvetlere ulaştırdı. 24 Ekim'de Rahad'a varan Hicks kuvvetleri burada kabilelerin kendilerine katılmasını bekledilerse de gelen olmadı. Nihayet ilk karşılaşma 3 Kasım'da gerçekleşti; ormanlık bölgede iki gün süren çatışmanın ardından hükümet kuvvetleri ensar tarafından kuşatıldı. Mehdî, Şeykân'da umumi taarruz başlatılmasını emretti. Bu savaşta başta Hicks olmak üzere 250 civarında İngiliz ve Mısırlı subay öldürüldü (5 Kasım 1883). Bir hafta sonra Mehdî Ubeyd'e girdi. Bu zafer geniş yankılar uyandırdı. Muhammed Ahmed'i ziyaret etmek için birçok ülkeden delegeler Sudan'a akın etti. Dârfûr ve Bahrûlgazâl'de Mısır idaresi tamamen çöktü. Hartum'daki yönetim Mehdî'nin yakında başşehir istilâ edeceği düşüncesiyle birliklerini Fâşûdâ, Kevve, Şât ve Duveym gibi yerlerden çekmeye başladı. Muhammed Ahmed artık Sudan'ın batı bölgelerinin hâkimiydi; Dârfûr ve Bahrûlgazâl'de Aralık 1883 ve Nisan 1884'te Avrupalı valilerce Mehdî kuvvetlerine teslim edildi. Bu başarıları üzerine Mehdî bütün İslâm beldelerini zaptetme hevesine kapıldı; müridlerine Hz. Peygamber'in kendisine Ubeyd Mescidi'nde namaz kıldığı gibi Hartum, Berber, Medine, Mısır ve Kûfe mescidlerinde de namaz kılacağı müjdesi verdiğini söyledi.

Muhammed Ahmed, Sevâkinli Osman Dikne'yi 8 Mayıs 1883 tarihinde Kızıldeniz'in dağlık bölgesindeki Bica'ya gönderdi. Osman Dikne burada Şeyh Tâhir el-Meczûb'un desteğiyle önce Sinkat'ta Süleyman Paşa kuvvetlerini, ardından Trin-

kitat'tan Toker üzerine yürüyen İngiliz kumandanı Baker Paşa'nın güçlerini yenilgiye uğrattı. Kızıldeniz'deki limanları korumayı üstlenmiş olan İngiltere Sevâkin'de duruma müdahale kararı aldı. Kraliçe Victoria'nın Mısır'da bulunan İngiliz orduları kumandanı General Stephenson'a asker gönderilmesi yolundaki tâlimatı üzerine General Graham üç taburluk bir kuvvetle Sevâkin'e geldiğinde Toker'in Mehdî güçleri tarafından ele geçirildiğini öğrendi. Osman Dikne kuvvetleriyle mücadelesini sürdüren Graham ensara karşı bazı galibiyetler elde ettiyse de başarılı olamadı ve 1884 Şubatından itibaren Sevâkin dışındaki bütün doğu bölgeleri Muhammed Ahmed'in hâkimiyetine geçti.

İngiltere hükûmeti, 1874'te Hartum'da görev yapan General Charles Gordon'u hidiv adına umumi askerî vali olarak görevlendirdi. 1884 Şubatında Hartum'a gelerek Sudan'ın geleceğiyle ilgili plan hazırlayan Gordon, Sudan halkının Mehdî'nin etrafında toplanabileceğini ve kendi emrindeki Sudanlı askerlerin karşı tarafa geçebileceğini düşünüyordu. Bir taraftan Mehdî kuvvetleri Hartum'a çok yaklaşmış, diğer taraftan Osman Dikne'nin güçleri Nil'i Kızıldeniz'e bağlayan yolu tutmuş, Berber'in Mayıs 1884'te ensar tarafından ele geçirilmesiyle Nil'in Mısır yönü de kesilmişti. Muhammed Ahmed, 1884 yılı Nisan - Ekim aylarında asıl güçlerini Ubeyd'den alıp Hartum'un karşısındaki Omdurman'a yığdı. General Gordon, 8000 civarındaki düzenli asker ve başı bozuklarla bizzat savaşa katıldı. Çoğu Sudan yerlilerinden oluşan birinci alayın er ve subayları silâhlarını bıraktı, daha çok Mısırlı askerlerden teşekkül eden ikinci alay savaşa devam etti. Mehdî kuvvetleri 26 Ocak 1885'te Hartum'u ele geçirdi. Ardından Hartum'a giren ve büyük camide kılınan cuma namazında bizzat imamlık görevini yerine getiren Mehdî böylece Kızıldeniz'den Dârfûr'a, Dongola'dan Bahrûlgazâl'e kadar Mısır Sudanı'nın başlıca vilayetlerine hâkim oldu. İdare merkezi Omdurman'a nakledilerek burada bir mescidle evler inşa edildi. Mehdî Omdurman'da birkaç ay kaldıktan sonra 9 Ramazan 1302'de (22 Haziran 1885) muhtemelen tifüsten öldü. Kurduğu Mehdî Devleti'nin yönetimi halifesi Abdullah et-Teâyîşî'ye geçti ve onun 2 Eylül 1898'de mağlûp edilip ertesi yıl öldürülmesine kadar devam etti.

İnsanlarla kolay anlaşılan, öfkesine yenilmeyen, gösterişten uzak bir hayat süren, ibadete ve zikre fazlasıyla düşkün olan

Muhammed Ahmed el-Mehdî'nin dört eşi ve çok sayıda câriyesinin bulunduğu, onu erkek, onu kız yirmi çocuğunun dünyaya geldiği kaydedilmektedir (Naûm Şukayr, s. 606-608). Başlangıçta müridlerine ferdî olarak tasavvufa dayalı bir ruh terbiyesi telkin ederken daha sonra müslümanları Hz. Peygamber devrinde olduğu gibi toplum hayatı yaşamaya davet etmiştir. 1881'den itibaren ileri sürdüğü mehdîlik iddiasının kısa zamanda büyük ilgi görmesinde hem mistik kişiliğinin uyandırdığı güvenin hem de bölge halkının yaşadığı iktisadî, siyasî ve içtimâî sıkıntıların büyük rolü olmuştur. Başlangıçta mücerret iddia gibi görünen düşünceleri giderek bir devletin teşekkülüyle sonuçlanmıştır. Devletin bünyesindeki ana kurumlardan biri olan Mehdîlik Yüksek Komuta Kurulu bizzat Mehdî ile üç halifesinden teşekkül etmiş, Ubeyd'i zaptedip bölgesel bir otorite haline geldiğinde hazine idaresini kurmuş, vergiler tarh etmiş, zekât toplamak için memurlar tayin etmiştir. Savaşlarda elde edilen ganimetlerin beşte biri Mehdî'nin hissesine ayrılmış, kalanı taksim edilmiş, devletin kuruluşundan itibaren para bastırılmıştır. Gönderilme amacının akideyi ve sünneti ihya etmek olduğunu söyleyen Mehdî, Kitap ve Sünnet'e göre hüküm verilmesi esasını getirmiş, kendisi de en yüksek yargı mercii olarak kararlar vermiştir.

Geleneksel tasavvufî çizgiye bağlı olan Mehdî Kur'an ve Sünnet'e dayalı bir hayata vurgu yapmış, her türlü bid'ata karşı çıkmış; mal, ziynet eşyası, aşırıya varan düğün harcamaları, müzik, şarap ve sigara konularında aşırı hassasiyet göstermiştir. Bilhassa cemaatle namaz kılmaya büyük önem vermiş, cihadı en büyük farızlardan biri olarak görmüş, mehdîliğini kelime-i şehâdetin üçüncü cümlesi haline getirmiş, kendi anlayışına muhalif olanlara karşı çok katı davranmıştır.

Muhammed Ahmed düşünce, hüküm, hutbe ve tavsiyelerini "menşur" adı verilen yazılarla ortaya koymuş, başta yakın çevresi olmak üzere çeşitli muhitlere gönderdiği menşurlar (çok önemli kabul edilen bir menşur için bk. a.g.e., s. 611-616) Hartum'un ele geçirilmesinden sonra taş baskısı yapılarak etrafa dağıtılmıştır. Muhammed İbrâhim Ebû Selîm bunları *el-Menşûrâtü'l-Mehdiyye* adıyla yayımlamıştır (Beyrut 1969). Aynı müellif menşurlar dahil olmak üzere Mehdî'nin bütün mektup, yazışma, emir ve diğer belgeleri de *el-Âşârü'l-kâmile li'l-İmâm el-Mehdi* ismiyle neşretmiş (Har-

tum 1990) ve ayrıntılı bir fihristini hazırlamıştır (*Fihrisü'ş-Şâri'l-İmâm el-Mehdî*, Beyrut 1995). Mehdî'nin basit seviyede inanç konularıyla namaz, oruç, dua gibi ibadetlere dair risâleleri *er-Râitibü's-Şerîf* adıyla basılmıştır (Hartum 1953).

Başta mehdîlik iddiası olmak üzere Muhammed Ahmed'in Kur'an ve hadislerle kendi risâleleri dışındaki dinî kitapların okunmaması gerektiğini söylemesi, kendi tarikatı dışındaki tarikatları yasaklaması, yaratılıştan beri devam eden ilâhî nurun kendisine intikal ettiğini ve mâsum olduğunu ileri sürmesi, mehdîliğinden şüpheye düşenleri ağır biçimde eleştirmesi, kendinden önceki dönemi Câhiliye devri olarak nitelemesi, namazı terkedene ölüm cezası uygulaması, sigara içenin tövbe edinceye kadar dövüleceğini, toprağın beytül mâle ait olduğunu ve alınıp satılmayacağını belirtmesi, kadınların altın ve gümüş ziynetlerini yasaklaması İslâm âlimlerinin tepkisini çekmiştir. Şâkir el-Gazzî *Risâle fi bu'llânu da'vâ Muhammed Aḥmed el-Mütemehdî* (nşr. Naûm Şukayr, *Târîhu's-Sûdân* içinde, s. 620-629) ve Ahmed el-Ezherî *Risâle fi tekzîbi da'vâ Muhammed Aḥmed el-Mütemehdî* (bk. a.g.e., s. 629-642) adıyla risâleler kaleme alarak hadislerde bildirilen mehdînin zuhur yeri ve zamanı ile diğer sıfatlarının Muhammed Ahmed'le uyuşmadığını, dolayısıyla onun mehdîlik iddiasının bâtıl olduğunu ifade etmişlerdir.

BİBLİYOGRAFYA :

İsmâ'il b. Abd al-Qâdir, *The Life of the Sudanese Mahdî* (trc. Haim Shaked), New Brunswick 1978, s. 56, ayrıca bk. tür.yer.; A. B. Theobald, *The Mahdiyya: A History of the Anglo-Egyptian Sudan (1881-1899)*, London 1952, tür.yer.; P. M. Holt, *The Mahdist State in the Sudan (1881-1898)*, Oxford 1958, s. 37-116; a.mlf., "al-Mahdiyya", *EJ*² (İng.), V, 1247-1253; Mekki Şübeke, *es-Sûdân 'abre'l-kurûn*, Kahire 1964, s. 209-315; J. S. Trimingham, *Islam in the Sudan*, London 1965, s. 93-96; M. İbrâhim Ebû Selim, *el-Menşûrâtü'l-Mehdiyye*, Beyrut 1969, tür.yer.; a.mlf., *el-Hareketü'l-fikriyye fi'l-Mehdiyye*, Beyrut 1981, s. 16-21, 141-168; Enver el-Cündî, *Terâcimü'l-a'lâmî'l-mu'âşırîn fi'l-Âlemü'l-İslâmî*, Kahire 1970, s. 375-386; a.mlf., *el-Âlemü'l-İslâmî ve'l-isti'mârü's-siyâsî ve'l-ictimâ'î ve's-şekâfi*, Beyrut 1983, s. 268-271; Naûm Şukayr, *Târîhu's-Sûdân* (nşr. M. İbrâhim Ebû Selim), Beyrut 1981, s. 321, 326-328, 329-334, 606-608, 611-616, 620-642; Celâl Yahyâ, *el-Âlemü'l-Arabiyyü'l-hadîs*, Kahire 1982, I, 358-374; Hasan Ahmed Mahmûd, *el-İslâm ve's-şekâfetü'l-Arabiyye fi lfrîkiyyâ*, Kahire 1986, s. 262-372; M. Mahcûb Mâlik, *el-Mukâvemetü'd-dâhiliyye li-hareketi'l-Mehdiyye*, Beyrut 1407/1987, tür.yer.; I. M. Lapidus, *A History of Islamic Societies*, Cambridge 1989, s. 854-856; Abdülazîz Hüseyin es-Sâvî – M. Ali Cadeyn, *eş-Şevretü'l-Mehdiyye fi's-Sûdân*, Kahire 1411/1990,

s. 117-124; M. Hiskett, *The Course of Islam in Africa*, Edinburgh 1994, s. 70-72; A. Knysh, *Islamic Mysticism: A Short History*, Leiden 2000, s. 257-260; E. L. Dietrich, "Muhammed Ahmed", *IA*, VIII, 491-493; J. O. Hunwick, "Muhammed Aḥmad", *ERE*, X, 146-148; R. S. Kramer, "Mahdiyya", *The Oxford Encyclopedia of the Modern Islamic World* (ed. J. L. Esposito), New York 1995, III, 20-22; H. Mekki Muhammed Ahmed, "Hartum", *DİA*, XVI, 251-253.

MUSTAFA ÖZ

MUHAMMED b. AKİLE

(bk. İBN AKİLE).

MUHAMMED ALİ

(محمد علي)

(1878-1931)

Hindistan

Hilâfet Hareketi'nin önderlerinden;
gazeteci-yazar ve şair.

Râmpûr'da doğdu. Bir subay olan babasını iki yaşında iken kaybettiği için ilk eğitimiyle annesi ilgilendi. Daha sonra ağabeyi Şevket Ali'nin himayesinde Aligarh'ta Mohammadan Anglo-Oriental College'a ve arkasından Allahâbâd Üniversitesi'ne devam ederek buradan lisans diploması aldı; İngiltere'ye gidip Oxford Üniversitesi'nde tarih yüksek lisansı yaptı. 1902'de Hindistan'a döndüğünde Aligarh'ta okuduğu koleje öğretmenlik için başvurduysa da İngiliz yöneticileri tarafından ihtilâlcî fikirlerinin okula zarar verebileceği gerekçesiyle reddedildi. Bunun üzerine Râmpûr ve Baroda eyaletleri eğitim bakanlıklarında yaklaşık iki yıl çalıştıktan sonra istifa edip Aligarh'a ağabeyinin yanına döndü. 1906'da Dakka'da Müslüman Eğitim Konferansı için toplanan ve burada Hindistan Müslümanları Birliği'nin kurulduğunu ilân eden liderler arasında yer aldı. Bu arada gazetelerde İslâm dünyasını ilgilendiren hususlarda makaleler yazmaya başladı ve gazetecilik mesleğinde karar kıldı. 1911'de Kalküta'da İngiliz yönetimine karşı Hindular'la müslümanların birlikte hareket etmesini savunan haftalık İngilizce *Comrade* gazetesini, 1913'te Delhi'de bir yıl önce buraya taşıdığı *Comrade*'ın yanı sıra günlük Urduca *Hemderd* gazetesini çıkarmaya başladı. Bunların ikisi de kısa zamanda Ebû'l-Kelâm Âzâd'ın *el-Hilâl* ve Mevlânâ Zafer Ali Han'ın *Zemindâr* adlı gazeteleriyle birlikte Hindistan müslümanlarının en etkili siyasî yayın organları oldu.

Modern Hint-İslâm tarihinin en hararetli ve en etkili siyasî liderlerinden olan Mevlânâ Muhammed Ali'nin asıl önemi, özellikle 1911 Trablusgarb Savaşı'ndan itibaren ağabeyi Şevket Ali ile beraber Osmanlı Devleti ve hilâfeti lehindeki faaliyetlerinden gelmektedir. Basın yoluyla kitleleri harekete geçirmesinin yanında Balkan Savaşı'nda yardım toplanmasına ve Türkiye'ye bir sağlık heyetinin gönderilmesine de öncülük eden Muhammed Ali, I. Dünya Savaşı'nın başlangıcında önce İttihat ve Terakki liderleriyle yazışarak mevcut şartlarda Osmanlılar'ın savaşa girmesinin İslâm dünyası için felâketle sonuçlanacağını söyleyip tarafsız kalınması için uğraştı; bunu başaramayınca yazılarıyla Hint müslümanlarını İngilizler'e karşı Osmanlılar'ı desteklemeye çağırdı. Osmanlı Devleti'nin savaşa katılması üzerine Londra'da yayımlanan *Times* gazetesindeki bir yazıda Türkler'e yöneltilen sert tenkitlere *Comrade*'da yayımladığı bir makale ile cevap verdi (24 Eylül 1914). Bu makale, İngiliz propagandalarına karşı Hindistan'da Türk tezini en iyi anlatan ve en geniş yankı uyandıran yazılardan biri olarak kabul edilmiştir. Muhammed Ali, bu arada İslâm'ın mukaddes beldelerini gayri müslimlerin saldırılarından korumak için Encümen-i Huddâm-ı Kâ'be adlı cemiyetin kurulmasına da öncü olmuş ve Osmanlılar'a verilmek üzere bir uçak alımı kampanyası başlatmıştı. Onun bu faaliyetleri karşısında İngilizler 1915'te kendisini tutukladılar ve savaş süresince hapiste tutup gazetelerini de kapattılar. Hapiste iken Eylül 1917'de Hindistan Müslümanları Birliği'nin başkanlığına seçildi. 1919'da serbest bırakılınca Hindistan Kongre Partisi'ne katıldı ve pasif direniş sırasında Gandi'yi destekledi. 1920'de, içinde yer aldığı Hindistan Hilâfet Hareketi'nin önderlerinden biri olarak Osmanlı hilâfetine siyasî ve dinî konumuna zarar verilmesini önlemek için Londra'ya gidip İngiltere hükûmetiyle yapılan müzakerelere katıldı. Burada istedikleri sonucu alamayınca arkadaşlarıyla beraber Paris'e ve Roma'ya geçerek Fransız ve İtalyan yetkililerle görüştü. Sevr Antlaşması'nın gündeme gelmesi üzerine Hindistan'a döndü ve artık Hindistan'ın bir dârülharp olduğu gerekçesiyle Hindistan Hicret Hareketi'ni desteklemeye başladı. Ekim 1920'de, daha önce kurulmasına öncülük ettiği Yeni Delhi'deki Jamia Millia Islamia'nın rektörlüğüne getirildi. 14 Eylül 1921'de İngilizler aleyhindeki faaliyetlerinden dolayı tekrar